

Bredsjönäs

- ett finntorps historia –

Bredsjönäs. Foto: Wolfgang Gaedtke, Lübeck

Birgitta Lindqvist
2010 01 17
Projektarbete inom kursen
Skogsfinnarna i Skandinavien
Mälardalens Högskola
Akademien för utbildning,
kultur och kommunikation
HT 2009 7,5 poäng

Inledning

Bredsjönäs ligger i Klotens revir och tillhör numera Ljusnarsbergs kommun. Torpet, platsen och dess historia, har alltsedan vi började hyra det av Assi Domän för ca 14 år sedan, fascinerat mig. Vi hade länge sökt ett fritidshus med ostört läge och hade till och med lämnat anbud på fastigheten på andra sidan om sjön, Norra Bredsjön. När det visade sig att vårt bud inte var det högsta, föreslog Assi Domän att vi skulle hyra torpet Bredsjönäs i stället. Min mans krav på fritidshus var att det skulle finnas både el och vatten indraget; att han sen hade ratat ett antal sådana objekt är en annan historia. Vi kom till Bredsjönäs, som saknar både el och vatten, och han blev omedelbart förälskad. Själv var jag, om jag ska vara ärlig, betydligt mindre entusiastisk, men även jag har lärt mig att uppskatta Bredsjönäs och dess ostördhet fullt ut. Det faktum att vi för 12 år sen accepterade att köpa stället, har naturligtvis inte minskat min nyfikenhet på de människor som befolkat näset under några hundra år.

Under åren har mina tankar allt oftare gått till de som bodde där permanent. Hur var det på vintrarna? Vi som fritidsboende har ingen väg under den kalla årstiden, men familjerna som var bofasta måste ju ha tagit sig fram, oavsett kyla och väderlek. Nuvarande bostadshus bedöms av experter härstamma från första delen av 1800-talet, men jag har för länge sedan någonstans läst om en man som slagit sig ner där olovandes redan på 1720-talet, så Bredsjönäs har en relativt lång historia.

Vi har vid ett flertal tillfällen fått besök av personer som haft anknytning till platsen. En äldre man hade haft sin mormor och morfar på Bredsjönäs. För ca 10 år sen kom en gammal kvinna, som var född i huset. Vi har också haft besök av en man som berättat att han var ett av barnen i den sista familjen som var bofast i huset fram till 1945.

Det allra mest spännande besöket kom dock en sommardag för kanske 3 år sen när vi inte var där. En man hade via sin släktforskning kommit fram till att hans morfars morfars farfar, Jan Jansson, bott på Bredsjönäs under 1700-talet fram till sin död 1784. Dennes far var just den person, som olovandes slagit sig ner där 1726, nämligen Jan Persson. Här fick jag så ytterligare en gång en påminnelse om den historia jag så länge tänkt på.

Cirkeln slöts.

Den skogsfinska invandringen

Bergslagen befolkades redan under stenåldern troligtvis av människor som för att hitta sin föda strövade runt i landskapet. Under den yngre stenåldern övergick de från jägarliv till jordbrukarliv, men det var bosättningar utmed vattendragen som var intressanta. I takt med att klimatet försämrades under järnåldern, blev bostäderna alltmer permanenta. Redan på 1100-talet upptäcktes konsten att framställa järn, vilket ledde till att järnbruk och människor etablerade sig i Bergslagen. Dock var Malingsbo-Klotenområdet inte intressant, då malmfyndigheter saknades här (Backéus, H. 1994). Palmqvist (1938) påvisar att det redan under medeltiden fanns gott om tyskar och finnar, som arbetade i Bergslagens bergsbruk. Hult menar att flertalet av dessa kom från Österbotten, en del direkt och senare via Värmland eller Dalarna (1891). Enligt Broberg (1988), så fanns det under 1600-talet en stor finsk koloni i Ljusnarsberg eller Nya Kopparberget. Ett kungligt brev från den 17 maj 1641 förklarar Ljusnarsberg som egen kopparbergslag (Carlborg, H. 1934).

Den svenska staten uppmuntrade finska svedjebönder att slå sig ner i de vidsträckta, outnyttjade skogsområdena, bland annat i Malingsbo-Klotenområdet. De var kronatorpare och säsongarbetare i gruva eller hytta, livnärde sig som husfinne eller på sitt svedjebruk samt jakt och fiske. Kronans torpare erbjöds 6 skattefria år (Linderholm, H. 1980). Mycket snart kom de på kollisionkurs med bergsbrukens behov av skog och förbjöds att fortsätta med sitt svedjande. Hult berättar t o m att man i skogsförordningen från 1647 ger rätten till bergsbruken att riva finnarnas gårdar, om de är till hinder för bergshantering (1891).

Nu var det inte bara skogsfinnarna som sågs som hinder för bergshantering. Nyare forskning har visat att bestämmelserna som begränsade svedjerätt och nyetablering gällde rent allmänt (Broberg, R. 1988). Redan 1632 startade hyttan i Malingsbo och senare följde även Klotens bruk, Nyfors stångjärnssmedja, Korslångssmedjan och Bredsjöhyttan. Uppkomsten av hyttor och smedjor ledde naturligtvis till en etablering av gårdar och torp inom området, vars invånare helt eller delvis hade sin utkomst från bergshantering (Backéus, H. 1994).

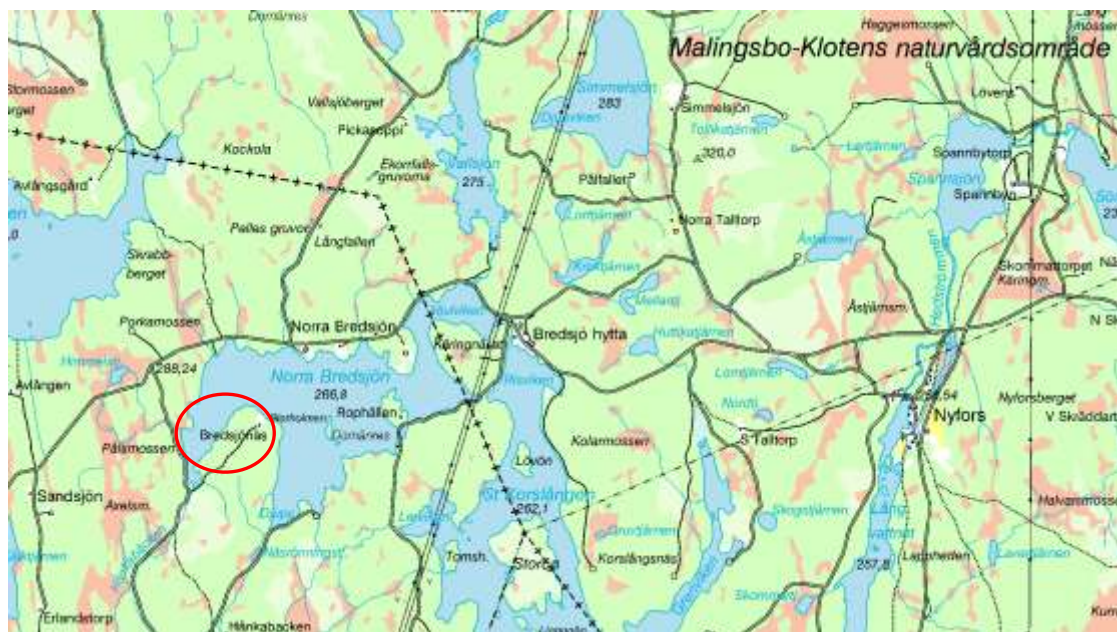
Skogsfinnar vid Norra Bredsjön

Bosättningarna vid Avlången och Norra Bredsjön överfördes år 1638 genom ett kungligt brev från Söderbärke till Ljusnarsberg (Carlborg, H. 1934). Enligt Kopparbergs-Ljusnarsbergs folkbildningsförening fanns det redan 1624 finnpörten vid Norra Bredsjön. Dessa låg på krönet av soliga sluttningar eller på näs (1921). Bebyggelsen, som bestod av nio gårdar/torp, kom enligt Backéus att spela en stor roll för bygdens utveckling. Av de totalt nio boställena, är det idag sex stycken, som fortfarande har sina huvudbyggnader kvar. De har till skillnad från övriga sjöläge, vilket gjort dem attraktiva som fritidshus.

Bredsjöbacke, som utgjorde huvudgården och som fortfarande ibland kallas "herrgård", godkändes 1623 som bosättning för Måns Olsson. Efter honom kom en av initiativtagarna till Bredsjöhytta, Clement Danielsson. Gården har senare fungerat som bostad för brukets anställda för att därefter övergå till att arrenderas ut (Backéus, H. 1994). Under en period höll man skola där. Det var då en byskolmästare där, som avlönades med fri kost och 5 tunnor råg. Denne kunde utgöras av en gammal läskunnig gumma eller en f d knekt. De flesta barnen talade finska (Linderholm, H. 1980). Numera används Bredsjöbacke som fritidshus. Torpet Rophällen, som löd

under Bredsjöbacke, ligger vid ett smalt sund, där man ropade efter skjuts för att nå gårdarna i Norra Bredsjön sjövägen, därav namnet. Även detta är idag fritidshus.

Två ytterligare bosättningar härstammar från samma tid. Mats Nilsson och Tomas Persson betalade år 1628 ett skeppund stångjärn vardera i skatt. Norra Bredsjön bestod av 2 hemman med beteckningen Västra Gården, men under senare delen av 1600-talet uppstod Mellangården till följd av delning (Backéus, H. 1994). Ovan nämnda finnar ansökte tillsammans med Clement Danielsson och andra skogsfinnar i området 1673 om att få starta en masugn. Bredsjöhyttan startade 1677 och kom att vara i drift 200 år fram till nedläggningen 1875. Enligt Hülphers så var hyttan en av 17 befintliga masugnar i området (1757/1957). Hyttan erbjöd arbete även med kolning och timmerfällning. Finnarna tjänade även pengar på s k hälftenbruk, där de kolade illegalt. Denna hantering förbjöds 1731 av Bergskollegium. 1749 anställdes en kronoskogvaktare för att övervaka skogarnas skötsel. Sjutton år senare dömdes åbor vid Norra Bredsjön för olovlig skogsavverkning. Drygt 100 år efter starten tilldelades hyttan 200 tunnland skogstrakt. Då hade bergslaget fått intressen i Bredsjöhytta, som för övrigt brann 1788. (Carlborg, H. 1934) . Västra Gården och Mellangården kom så småningom att bli arrendebostäder. Idag är en av dem åter permanentbostad, medan den andra används som fritidshus.

Karta över Bredsjönäs med omnejd

Bredsjönäs

Bredsjönäs ligger på en halvö som skjuter ut i Bredsjön. Det finns idag ett bostadshus, ett uthus med vedbod och gammalt utedass, en jordkällare samt ett nyare utedass. Dessutom finns rester av en tidigare stallbyggnad inne i skogen, rester av husgrunder samt tecken på tidigare brukning av jorden, bland annat i form av en gammal vacker stenmur. Nuvarande bostadshus är i traditionell stil med farstu, stort rum, kammare (sovrum) samt nuvarande kök med vedspis. Vinden, som nås via en brant trätrappa, är oinredd. Besökare har berättat, att man tidigare lagade all mat i "salens" öppna spis. I och med avstyckningen vid Assi Domäns försäljning omfattar fastigheten idag ca 10.000 kvadratmeter.

Bosättningen på Bredsjönäs tycks ha tillkommit hundra år senare än Bredsjöbacke, Västra gården och Mellangården. Odelstjerna (1780-81) skriver följande:

Nr 53 kallas allmänt Bresjö Näset. Bergsrättens Protokoll d 22 Martii 1726 anförer at en Jan Persson setat uti thetta så warande obetydliga bygge, och thet agtats böra utrifwas, men som han ännu uppehöllt sig härstädes, År 1736 taxerades han interimst till Segerfors Wärckets betjäning med 4 årliga D.wärcken och dog 1758 i sitt 71 år.

Jan Persson föddes i Norrbärke 1689 och gifte sig med Maria Hindriksdotter, född 1692, också hon i Norrbärke. Familjen slog sig först ner i Rälssjön för att sedan flytta till Bredsjönäs på 1720-talet, troligen 1726. Paret fick sju barn, varav sonen Jan Jansson blev torpare på Bredsjönäs. Jan föddes den 7 mars 1724 i Rälssjön, vilket således bevisar att familjen då fortfarande var bosatt i Rälssjön (författarens anmärkning). Jan Jansson gifte sig 1754 med Anna Ersdotter, född 1732 i Rönnerget, och de båda flyttade till Bredsjönäs.

Även detta par fick sju barn. (Pettersson, B. 2009). När Jan Persson dog 1758, övergick torpet i sonen Jans ägo, men han måste snart sälja det, eftersom han var skuldsatt. Den som köpte det var Erik Hindersson på Mellangården i Norra Bredsjön. Jan fick stanna kvar som arrendator och fick med hjälp av sin svåger Hendrik Jansson på Västra gården tillbaka Bredsjönäs år 1779 (Backéus, H. 1994). Via husförhörslängder kan konstateras att ett av de sju barnen dött redan före pappan och att två flyttat till Ramsberg i relativt unga år. Sonen Erik gifte sig och flyttade till Björkåsen 1785. Jan Jansson dog enligt släktforskning 1784 (Pettersson, B. 2009), medan Backéus uppger att dödsfallet inträffade runt sekelskiftet. Hans änka bodde kvar på Bredsjönäs till 1802, då hon enligt samma källa flyttade (1994). Enligt släktforskningen avled hon den 9 oktober 1802 (Pettersson, B. 2009).

Nu var det inget av barnen som tog över, utan en Anders Nilsson, som bodde i Snälltorp, började bruka både Bredsjönäs och hemgården. I backstugan, som eventuellt var Jan Perssons ursprungliga bostad, och där sonen Jans änka, Anna Ersdotter bodde efter hans död, flyttade nu en utfattig änka, Katrina Ersdotter, in. Hon bodde där från 1802 fram till sin död 1817. Efter henne flyttade en skräddare, Erik Hindersson, in och levde som inhysing på Bredsjönäs ett tjugotal år. Anders Nilssons son, Johan Andersson, som 1830 gifte sig med Katrina, var bosatt på Bredsjönäs. De hade ingen lätt tid där. Dels dog Anders Nilssons båda föräldrar. Dessutom förlorade de tre av sina fem barn tidigt. 1840 lämnade de ifrån sig Bredsjönäs. Från och med då började arrendeperioden. Ramsbergs bruk ägde torpet. 1840 arrenderades det ut till Per Andersson. Från 1851 var det Per Jansson från Hartorp som tog över, men redan 1855 kom Gustav Galon från Rophällen in som arrendator.

Inhysingar var enligt Backéus tidigare arrendatorn Johan Andersson med familj samt Maja Andersdotter, änka efter skräddaren Erik Hindersson. Trots faderns död 1863, så bodde änkan och barnen kvar till 1879. Skräddaränkan hade avlidit redan 1864.

Näste arrendator kom 1872 från Sandsjön och hette Jan Persson. Han avlöstes år 1903 av Per Gustav Jakobsson, som stannade till 1908. Mellan 1908 och 1920 hette arrendatorn Per Johan Smedberg och kom från Abbortjärn. Han lämnade Bredsjönäs för att i stället bli arrendator på Sandsjötorp. Hans efterträdare, Helidor Welamsson, som blev den siste arrendatorn stannade på Bredsjönäs med sin fru och sina tio barn ända fram till 1945. Efter detta har Bredsjönäs inte brukats (Backéus, H. 1994). Det har sovit sin törnrosasömn, oklart hur länge. Assi Domäns gamla dokument har i och med nedläggningen av kontoret i Björsjö hamnat i något förråd någonstans i Sverige. Tyvärr har arkivet inte gått att uppbringa. Så småningom i modern tid blev det aktuellt att hyra ut Bredsjönäs som fritidshus, och ett antal hyresgäster har troligtvis passerat revy. Dock är det tveksamt hur mycket deras personligheter och hyresperioder betyder för torpet och dess historia.

Diskussion

Att forska i Bredsjönäs historia har varit precis så roligt och intressant som jag hade föreställt mig. Jag känner bara att jag skulle vilja veta mer om de människor som bott där, vilket varken ryms tidsmässigt eller inom uppgiften denna gång. Husförhörlängderna skulle säkerligen ha mycket att berätta. Vad jag däremot inte helt hade räknat med, var svårigheten att finna relevant litteratur. Utan överdrift har jag säkert beställt och studerat minst 20 olika verk, oftast förgäves. Alla kommer inte att presenteras i källförteckningen, men om de ändå medfört kunskap i ämnet i stort, kommer de att tas med.

Flera källor talar förstås om samma händelser, och ibland skiljer sig uppgifterna åt. Det kan gälla ett förnamn eller ett årtal, och ibland är det motstridiga uppgifter om släktskap, där man genom att räkna ut vad som eventuellt kan vara möjligt, t ex barnafödande vid viss ålder, kan bestämma sig för vilken av källorna man tror är mest sanningsenlig. Andra gånger är det inte helt klart uttryckt om personen äger eller arrenderar torpet, vilket man upptäcker senare i källorna, när de som Johan Andersson och hans familj presenteras som f d arrendatorer.

Genom detta arbete kan jag nu fastställa att den gamla dam, som besökte oss för ca 10 år sedan, måste ha varit en dotter till Per Johan Smedberg, den näst siste arrendatorn. Redan tidigare visste jag ju, att en av våra besökare är sonen till den siste. Att jag nu också vet lite mer om den troligtvis förste nybyggaren, som jag så länge funderat över, känns fantastiskt roligt. Kanske kommer jag att se på mitt torp med delvis nya ögon. Jag kommer definitivt att aktivt spana efter gamla husgrunder och andra lämningar i naturen ännu mera än tidigare.

Källförteckning

Tryckta källor

Backéus, H. (1994). Bergsmän och kolare. Västerås.

Broberg, R. (1988). Finsk invandring till mellersta Sverige. Uppsala-

Carlborg, H. (1934). Ljusnarsbergs malmtrakt i Örebro län. Uppsala. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB.

Hülphers, A. (1957). Dagbok över en resa igenom de under Stora Kopparbergets höfdingedomän lydande lähn och Dalarne 1757. Falun.

Hult, K. (1891). Ljusnarsbergs Krönika. Örebro. Bohlinska Boktryckeriet.

Jonsson, B. (1997). Nya Kopparberget i Ljusnarsbergs Finnmark. Finnbefolkning och utveckling under 1600-talet. Projektarbete i distanskurs Svedjefinnar i Norden vid Mitthögskolan i Härnösand.

Kopparbergs- Ljusnarsbergs folkbildningsförening efter V-Dala nations hembygdskonferens i Kopparberg. (1921). Från Ljusnarsbergen. En hembygdsbok. Lindsberg.

Linderholm, H. (1980). Långvattnets land. Fakta och skrönor kring fritidsland Bergslagen. Stockholm. Tidens förlag.

Nya Kopparbergs Bergslags Hembygdsförening (1960). Ljusnars-Kopparberg. En hembygdsbok. Lindsberg. Oriel Blombergs Nya AB.

Odelstjerna, E. Bergsjordebok över Nya Kopparberget omställd 1780-81.

Palmqvist, A. (1938). Finsk kolonisation i Bergslagen. Filipstads Bergslags Arkiv 4.

Otryckta källor

Husförhörlängd 18. Ljusnarsberg. A1:9B, 16853 1/6.

Kartmaterial, se Lantmäteriets hemsida, www.lm.se

Pettersson, B. (2009). Släktforskning, redovisad via mail.